तस्य महाननुभाव उपवर्णितः। स हि सर्वेषां ज्योतिर्गणानां ग्रहनक्षत्रादीनां अनिमिषेणाव्यक्तरंहसा भगवता कालेन भ्राम्यमाणानां स्थाणुरिवावष्टम्भ ईश्वरेण विहितः शश्वदवभासते। यथा मेधीस्तम्भ आक्रमणपशवः संयोजितास्त्रिभिः सवनैर्यथा स्थानं मण्डलानि चरन्ति। एवं भगणा ग्रहादय एतस्मिन्नन्तर्बहिर्योगेण कालचक्र आयोजिता ध्रुवमेवालम्ब्य वायुनोदीर्य्यमाणा आकल्पान्तं परितः क्रामन्ति। नभसि यथा मेघाः श्येनादयो वायुवशाः कर्म्मसारथयः परिवर्त्तन्ते। एवं ज्योतिर्गणाः प्रकृतिपुरुषसंयोगानुगृहीताः कर्मनिर्मितगतयोभुवि न पतन्ति। केचिदेतत् ज्योतिरनीकं शिशुमारसंस्थानेन भगवतो वासुदेवस्य योगधारणायामनुवर्णयन्ति। यस्य पुच्छाग्रेऽवाक्शिरसः कुण्डलीभूतदेहस्य ध्रुव उपकल्पितः" ५,२३,१स्क०अ०।

सि०शि० सर्वनक्षत्राद्याधारौ द्वौ ध्रुवौ अङ्गीकृतौ यथा "निरक्षदेशे क्षितिमण्डलोपगौ ध्रुवौ नरः पश्यति दक्षिणेतरौ। तदाश्रितं खे जलयन्त्रवत् तथा भ्रमद्भचक्रं निजमस्तकोपरि। उदग्दिशं याति यथा नरस्तथा तथा स्यान्नतमृक्षमण्डलम्। उदग्ध्रुवं पश्यति चोन्नतं क्षितेस्तदन्तरे योजनजाः पलांशकाः। योजनसंख्या भांशैर्गुणिता स्वपरिधिहृता भवन्त्यंशाः। भूमौ कक्षायां वा भागेभ्यो योजनानि च व्यस्तम्"शि०। "उदग्दिशं याति यथा यथा नर इत्यनेनापसारयोजनैरनुपातः सूचितः। यदि भूपरिधियोजनैश्चक्रांशा लभ्यन्ते तदापसारयोजनैः किमिति। फलमक्षांशाः। यदि चक्रांशमितपरिधिना भूपरिधिर्लभ्यते तदाक्षांशैः किमिति फलं निरक्षदेशस्वदेशयोरन्तरयोजनानि स्युः शेषं स्पष्टम्। एवं निरक्षदेशात् क्षितिचतुर्थांशे किल मेरुः। तत्र नवतिः ९० पलांशाः" प्रमि०। "सौम्यं ध्रुवं मेरुगताः खमध्ये याम्यं च दैत्या निजमस्तकोर्ध्वे। सव्यापसव्यं भ्रमदृक्षचक्रं विलोकयन्ति क्षितिजप्रसक्तम्" शि०।

औत्पत्तिक उत्पत्त्या भावेन अवियुक्तः ठक्। १नित्यसंबन्धे शब्दार्थयोः सम्बन्धस्य नित्यावियुक्तत्वात् औत्पत्तिकत्वम् जै० सू० भाष्ययोर्दर्शितं यथा

"औत्पत्तिकस्तु शब्दस्यार्थेन सम्बन्धस्तस्य ज्ञानमुपदेशोऽव्यतिरेकश्चार्थेऽनुपलब्धे तत् प्रमाणं बादरायणस्यानपेक्षत्वात्"। सू०

"औत्पत्तिक" इति नित्यं ब्रूमः, उत्पत्तिर्हि भाव उच्यते लक्षणया। अवियुक्तः शब्दार्थयोर्भावः सम्बन्धः नोत्पन्नयोः पश्चात् सम्बन्धः, औत्पत्तिकः शब्दस्यार्थेन सम्बन्धः, तस्य अग्निहोत्रादिलक्षणस्य धर्म्मस्य प्रत्यक्षादिभिरनवगतस्य ज्ञानं निमित्तम्। कथं ?। उपदेशो हि भवति, "उपदेशः" इति विशिष्टस्य उच्चारणम्। अव्यतिरेकश्च ज्ञानस्य, न, हि तदुत्पन्नं ज्ञानं विपर्य्येति! यच्च नाम ज्ञानं न तत् शक्यते वक्तुं 'न एतदेवम्" इति, यथा विज्ञायते, न तथा भवति, यथैतन्न विज्ञायते, तथैतदिति, अन्यदस्य हृदये, अन्यद्वाचि स्यात्, एवं वदतो विरुद्धमिदं गम्यते, अस्ति नास्ति वेति। तस्मात् तत् प्रमाणमनपेक्षत्वात्। न ह्येवं सति प्रत्ययान्तरमपेक्षितव्यं, पुरुषान्तरं वापि, अयं प्रत्ययो ह्यसौ। बादरायणग्रहणं बादरायणस्येदं मतं कीर्त्त्यते बादरायणं पूजयितुं, नात्मीयं मतं पर्य्युदसितुम्।

उत्पत्तिर्भावः १स्वकालः तत्र भवः ठक्। २स्वभावे स्वभावस्य यावद्द्रव्यभावित्वात् तथात्वम्। "मातुरनुग्रहादौत्पत्तिकेनैव संहननबलोपेताः पित्रा विभक्ताः" भा० ग०५,२,२१, तन्निशम्याथ हर्म्यस्था औत्पत्तिकमनीषया भाग० ६,५,१०।

औत्पात त्रि० उत्पातस्य तज्ज्ञापकशास्त्रस्य व्याख्यानो ग्रन्थः तत्रभवो वा ऋगयना० अण्। १उत्पातावेदकग्रन्थव्याख्याने ग्रन्थे २तत्रभवे च।

औत्पातिक त्रि० उत्पाते दैवारिष्टे भवः ठक् १दैवारिष्टभवे- "औत्पातिकं मेघ इवाश्मवर्षम्" रघुः। "औत्पातिकं तदिह देव। विचिन्तनीयम्" उद्भटः। "औत्पातिके महाघोरे तथा दुःस्वप्नदर्शने" वटुकस्तवः उत्पाताय प्रभवति ठक्। उत्पातसम्पादनसमर्थे "प्रयाते तु ततः स्कन्दे बभूवौत्पातिकं महत्"भा०व०२३०अ०।

औत्पाद त्रि० उत्पादं तदावेदकग्रन्थं वा वेत्त्यधीते वा तत्रभवो वा ऋगयना० अण्। १भावानामुत्पादवेत्तरि २तदावेदग्रन्थाध्येतरि ३तत्रभवे च।

औत्पुट त्रि० उत्पुटेन निर्वृत्तादि सङ्कला० चतुरर्थ्याम् अण्। उत्पुटेन उन्मुद्रेण १निर्वृत्ते २तत्सन्निकृष्टदेशादौ च।

औत्पुटिक त्रि० उत्पुटेन हरति उत्सङ्गा० ठक्। उत्पुटेन हारके। [वनसंस्कारान्वितेन हारके।

औत्पुतिक त्रि० उत्पुतेन हरति उत्सङ्गा० ठक्। उत्प-

औत्स त्रि० उत्से भवः अञ्। प्रसवणभवे स्त्रियां ङीप्।

औत्सङ्गिक त्रि० उत्सङ्गेन हरति ठक्। क्रोडेन हारके।